

Mr MIRJANA MANOJLOVIĆ, doktorand
Fakultet za humanističke i društvene nauke (BTK), Univerzitet u Segedinu
Segedin, Mađarska
mirjana.man88@gmail.com

Mr BRANKA MANOJLOVIĆ, doktorand, saradnik u nastavi
Filozofski fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore
Nikšić, Crna Gora
brankabrankica92@gmail.com

UDK 37.011.251(497.1)"1918/..."
37.011.251(497.16)"19/20"
37.014.22(497.1)"1918/..."

pregledni rad / review article
primljeno / received: 24. 2. 2023.
prihvaćeno / accepted: 24. 5. 2023.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.2.man.387-400>

REGIONALNA PISMENOST U JUGOSLAVIJI SA POSEBNIM OSVRTOM NA CRNU GORU

APSTRAKT: Autorke su u radu predstavile razlike među jugoslovenskim republikama na polju pismenosti. Posebna pažnja je posvećena Crnoj Gori i njenim regionalnim osobenostima, imajući u vidu i polne specifičnosti. Osnovni izvor podataka je zvanična statistika i to, prije svega, popisi stanovništva. Pismenost se može razumjeti kao preduslov za bitne društvene transformacije, ali i kao pokazatelj životnog standarda. Ovako širok pristup temi ukazuje na potrebu interdisciplinarnog istraživanja. U ovom slučaju je došlo do povezivanja istorije i geografije. Uključivanje sociologije, antropologije i ekonomskih nauka bilo bi u budućnosti poželjno zbog različitih metoda i gledišta. Ovdje, rezultati istorijsko-geografske simbioze pokazuju da su sve jugoslovenske republike prevazišle problem nepismenosti i dostigle relativnu jednakost polova u ovom aspektu.

KLJUČNE RIJEČI: regionalna pismenost, Jugoslavija, Crna Gora, istorija, geografija, obrazovanje

Uvod

Regionalne razlike u pogledu pismenosti stanovništva su veoma bitni indikatori kvaliteta života, kako unutar jedne države tako i na širem geografskom području. One su direktna posljedica dostupnosti obrazovanja koja je bazirana na državnoj prosvjetnoj politici, u najvećoj mjeri zavisnoj od finansijskih mogućnosti. Na Balkanu, nestabilne političke i ekonomske prilike negativno su uticale na mogućnosti masovnijeg opismenjavanja. Naravno, tu su važni i društveno-istorijski faktori kao što su uticaj religije i podređen položaj ženske

populacije. Svi navedeni uticaji su se preplitali na ovom prostoru, a stvaranjem Jugoslavije regionalne razlike su postale uočljivije. Njih je trebalo prevazići, ali je to bio dugotrajan i težak proces.

Pri istraživanju razvoja pismenosti u Jugoslaviji i njenim republikama, u ovom radu data je prednost statističkim izvorima. U prvom redu, to su popisi stanovništva i ostale publikacije državnih institucija. Komparativni pristup ovoj temi je koristan jer obezbjeđuje širu sliku prostora i vremena. Pri tome se, razumljivo, javljaju određeni problemi. To su nepotpuni podaci za Crnu Goru zbog administrativne podjele države, ali i metodologija korišćena u popisima u vezi sa nižom starosnom granicom i kriterijumom pismenosti. Ipak, pismenost, kao bitan aspekt društva, stvara brojne mogućnosti tumačenja rezultata koje bi dale podsticaj interdisciplinarnom istraživanju ovakvih tema.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom se analiziraju razlike između jugoslovenskih republika sa akcentom na razlike među polovima, a u drugom su po sličnom principu istaknute regionalne razlike unutar Crne Gore. Budući da je u pitanju jedna od nerazvijenih republika, naglašena je uloga posleratnih tečajeva opismenjavanja. Oba dijela sadrže kratak istorijski osvrt na specifične uslove života i obrazovanja.

Pismenost u Jugoslaviji i republikama

Dugotrajno prisustvo Austro-Ugarske i Osmanskog carstva imalo je efekte koji se mogu uočiti kroz razlike u okviru Jugoslavije i njenih republika. Slovenija, Hrvatska, Vojvodina i dio Crnogorskog primorja pripadali su Habzburškom carstvu koje je 1867. postalo Dvojna monarhija Austrije i Mađarske.¹ Tako su i ove teritorije podijeljene između djelova carstva različitog stepena razvoja. Obavezno osmogodišnje obrazovanje je uvedeno 1869, ali izgradnja školske infrastrukture trajala je do 1900. godine. Tada je samo 75% školske populacije pohađalo školu. Već 1910. godine, ovaj udio se povećao na 88%. Ipak, u poređenju sa Njemačkom, Austro-Ugarska je prilično zaostajala. Samo 1% njemačke populacije bilo je nepismeno 1899. i do 1912. godine ovaj problem je eliminisan. Regionalna neravnoteža u Dvojnoj monarhiji prilično je zavisila od jezičke politike. Bilingvalno školstvo u Bohemiji je dovelo do toga da je 95% školske populacije znalo da čita i piše neposredno pred Prvi svjetski rat.² Mađarski dio carstva je imao lošije rezultate. Tako je 1870. godine samo 50% djece školskog uzrasta išlo u školu, a 68% ukupne populacije je bilo nepismeno. Srbi, Rumuni i Ruteni nijesu imali dobru školsku infrastrukturu, a bili su i pod uticajem mađarizacije.³ Stoga je tek 30% populacije na jugu i jugoistoku bilo pismeno u vrijeme raspada imperije. Ipak, dominacija mađarskog jezika nije jedini razlog za ovakav rezultat. Razlike među polovima su bile prisutne usljed tzv. „društvene zaostalosti”. Etničke i reli-

¹ Radi preciznosti, Crnogorsko primorje je dodato od strane autora u austrijske posjede. Bosna i Hercegovina se od 1878. nalazila pod austrougarskom okupacijom, a 1908. zvanično je anektirana.

² Bohemija je zapadni dio današnje Češke.

³ U zapadnoj literaturi se koristi naziv Ruteni za Rusine, Ukrajince i Bjelorusce.

gijske razlike su imale specifičan efekat. Tako su najveću stopu pismenih imali Jevreji (75%) i protestanti (73%). Prosječne rezultate su imali katolici (61%), a veoma loše pravoslavci (35%) i unijati (28%).⁴ Zaostajanje Mađarske za Austrijom smanjilo se u periodu 1880–1900, ali je to bilo zbog lošije početne tačke. Kasnije se ovakav tempo prirodno usporio.⁵

Kada su u pitanju djelovi Jugoslavije koji su pripadali Osmanskom carstvu, turski uticaj se različito manifestovao u Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. Interesi velikih sila su često ostvarivani uz pomoć religije. Upravo su islam i specifična državna organizacija Osmanskog carstva usloveli zaostajanje na polju obrazovanja. Opismenjavanje je bilo vrlo ograničeno, u tzv. sibijan-mektebima, medresama i ruždijama.⁶ Po nekim podacima, čak i posle Drugog svjetskog rata djevojčice iz muslimanskih porodica u Bosni i Hercegovini i na Kosovu išle su u školu ne više od dva ili tri razreda. Otpor je postojao i prema obrazovanju dječaka, jer se to smatralo nepotrebnim.⁷ Na Kosovu je 1921. godine bilo pismeno svega 4,5% stanovništva i to 5,5% muškaraca i samo 1,5% žena. Do 1981, udio pismenih porastao je na 82,4%. Tada je pismenost muškog stanovništva iznosila 90,7%, a ženskog 73,7%.⁸

Značajne razlike postojale su i prije nastanka Jugoslavije. Na prostoru Slovenije stopa nepismenosti 1910. godine bila je 14,65%. U Hrvatskoj je tada postojao i značajan regionalni jaz.⁹ U Dalmaciji je, oko Knina, Benkovca, Sinja i Imotskog, bilo 80% nepismenog stanovništva. Bliže ostrvima i obali, nepismenost je iznosila 40%.¹⁰ Na prostoru Hrvatske i Slavonije postojala je razlika između nacionalnosti. Na primjer, 45,2% Hrvata je bilo pismeno u odnosu na 67,4% Njemaca i 32,5% Srba.¹¹ Nacionalnost i religija su imale bitnu ulogu i u Bosni i Hercegovini. Na popisu iz 1921. bilo je nepismeno 77,45% Hrvata,

⁴ Martin Mutschlechner, "Parallel worlds: literacy as a yardstick for development", Habsburger.net, n.s. <https://ww1.habsburger.net/en/chapters/parallel-worlds-literacy-yardstick-development> (pristupljeno: 15. 1. 2022).

⁵ Više u: Tamás T Kiss, "A dualizmuskori Magyarországnak kultúr/Politikai problémája: az analfabétizmus". *Szin: Közösségi művelődés*, 17, br. 2, (2012), 26. https://epa.oszk.hu/01300/01306/00116/pdf/EPA01306_Szin_2012_17_02_aprilis_025-044.pdf (pristupljeno 25. 1. 2023).

⁶ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)* (Sarajevo: IP Veselin Masleša, 1972), 33–34. Sibijan-mektebi i medrese su škole obično organizovane uz džamije. Dok su mektebi pružali elementarno opismenjavanje, često vrlo loše, medrese su bile mnogo bolje. Ruždije su prve javne škole, formalno otvorene 1869. godine za pripadnike svih religija, ali ipak bez većeg udjela hrišćana. *Isto*.

⁷ Peter John Georgeoff, *The educational system of Yugoslavia* (Washington, DC: US Department of Education and International Education Programs, 1982), 8. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED221454.pdf> (pristupljeno 10. 2. 2023).

⁸ Hivzi Islami, „Nepismenost u današnjem kosovskom selu“, *Sociologija sela*, 20, br. 77/78, (1982), 220. <https://hrcak.srce.hr/file/176809> (pristupljeno 10. 12. 2022).

⁹ Misli se na teritoriju današnje Hrvatske koju treba razlikovati od istorijske oblasti Hrvatske.

¹⁰ Pieter Troch, "Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia: Possibilities, limitations and interactions with other national ideas" (doktorska disertacija, Ghent University, Faculty of Arts and Philosophy, 2012), 91–92. <http://hdl.handle.net/1854/LU-4267482> (pristupljeno: 7. 3. 2022).

¹¹ *Ibid.*, 94.

89,42% Srba i 94,65% Muslimana.¹² Interesantna je procjena da je i kasnije, odnosno 1941. godine čak 72,9% populacije u Bosni i Hercegovini bilo nepismeno, pri čemu je odnos muške i ženske nepismenosti bio 56,46% prema 87,65%. Tada, 90% seoske populacije nije znalo da čita i piše, a samo 27,5% školske populacije je bilo obuhvaćeno osnovnim školovanjem.¹³

Obavezno šestogodišnje školovanje uvedeno je u Srbiji 1882, a skraćeno na četiri godine 1898. Posjećenost nastave je bila niska: svega 44% dječaka i 10% djevojčica išlo je u školu 1921. godine. Na teritoriji Srbije prije Balkanskih ratova 45,6% muške populacije bilo je nepismeno, 83,5% ženske – ukupno 65,5%.¹⁴ Samo 40% školske populacije je pohađalo školu u Makedoniji i na Kosovu. U poređenju sa 90% u Sloveniji i 82% u Hrvatskoj i Slavoniji, to je izuzetno loše. Glavni faktor bio je nedostatak škola, pa tek onda siromaštvo.¹⁵ Kada je u pitanju Crna Gora, obavezno šestogodišnje školovanje dječaka između sedam i dvanaest godina uvedeno je 1878, ali bez uspjeha. Tokom 1909. godine 58% muške populacije bilo je nepismeno, a čak 95,5% ženske.¹⁶ Obaveza pohađanja škole za djevojčice uvedena je tek 1895. godine. One su mogle učiti i u muškim školama, ali samo ako su mlađe od deset godina.¹⁷ Koliko je to bilo uspješno, svjedoče podaci o pismenosti gradskog stanovništva iz 1911. Tada je odnos bio 64,8% pismenih muškaraca prema 24,7% žena.¹⁸ U seoskom području odnos je višestruko lošiji: 42% pismenih muškaraca prema 4,54% žena.¹⁹

Borba protiv nepismenosti u Jugoslaviji bila je stihijski organizovana. Tri faze opismenjavanja u periodu 1945–1974. završavaju se osnivanjem Komisije za borbu protiv nepismenosti.²⁰ Veliki uticaj na prosvjetnu politiku imala je komunistička ideologija koja je revolucijom preuzela teško obrazovno nasljeđe Kraljevine Jugoslavije uz ostale posljedice Drugog svjetskog rata.²¹ Kursevi opismenjavanja odraslih su bili masovni, ali ne tako uspješni jer su se stečene vještine pisanja i čitanja često zaboravljale kroz godinu ili dvije. Na drugoj strani, ni pohađanje škole od strane prispjele djece nije bilo na visokom nivou.²²

---

¹² *Ibid.*, 96.

¹³ Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945–1953* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2011), 53.

¹⁴ P. Troch, *op. cit.*, 96.

¹⁵ Nada Boškowska, *Yugoslavia and Macedonia before Tito: Between Repression and Integration* (London and New York: I. B. Tauris, 2017), 209.

¹⁶ P. Troch, *op. cit.*, 97–98.

¹⁷ Pavle Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, knjiga IV (Cetinje: Izdavački centar, 1993–1994), 249.

¹⁸ *Isto*, 256.

¹⁹ Momčilo Pejović, *Školovanje crnogorske omladine u inostranstvu 1848–1918* (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore i Službeni list Crne Gore, 2000), 43.

²⁰ Tomislav Anić i Vjera Brković, „Akcijski planovi protiv nepismenosti u Hrvatskoj od 1945. do 1970-ih“, *Časopis za suvremenu povijest*, 52, br. 3, (2020), 705, DOI: 10.22586/csp.v52i3.11542

²¹ Dragomir Bondžić, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije*, br. 1, (2010), 91–92.

²² *Isto*, 102.

Činjenica je da je postojao manjak škola, ali nijesu ni sva djeca išla u školu usljed neodgovornosti roditelja i nebrige lokalne zajednice.²³

O izazovima koji su postojali u Jugoslaviji možemo zaključivati na osnovu pismenosti u drugim zemljama. Lošije rezultate od novostvorene države 1921. godine imale su samo Portugalija, Španija i Albanija.²⁴ Deset godina kasnije Jugoslavija se lošije rangirala od Grčke (59,2%), Bugarske (68,6%), Poljske (76,9%) i Italije (78,4%). Rezultati su još slabiji u poređenju sa Češkom (95,9%), Francuskom (96,2%) i Švedskom (99,9%).²⁵ Po podacima iz 1948. godine, Jugoslavija je zaostajala za zemljama kao što su Argentina (86%), Kostarika (79%), Mađarska (95%), Rumunija (77%) i SAD (97%). Države koje su se tada izdvajale po lošijim rezultatima bile su Turska (30%) i Pakistan (24%).²⁶ Treba napomenuti da je ove rezultate često poboljšavala drugačija metodologija. Tako se podaci za pismenost iz 1921. i 1931. odnose na starije od dvanaest i jedanaest godina i tek od 1948. na starije od deset godina. I ovaj popis je, međutim, problematičan jer se pismenim smatrala osoba koja zna ili da čita ili da piše, ne oboje.²⁷ Tabela 1 prikazuje tu dugu borbu sa nepismenošću i regionalnim različitostima.²⁸

Godina	Jugoslavija	Slovenija	Hrvatska	BiH	Makedonija	CG	Srbija
1921.	49,5	91,1	62,5	21,8	22,6	37,5	46,5
1931.	55,4	94,5	68,5	30,0	32,5	43,9	53,1
1948.	74,6	97,6	84,4	55,1	59,7	73,6	73,2
1953.	74,6	97,3	83,7	59,8	64,3	69,9	72,1
1961.	80,3	98,2	87,9	67,5	75,5	78,3	78,1
1971.	84,9	98,8	91,0	76,8	81,9	83,7	82,8
1981.	90,5	99,2	94,4	85,5	89,1	90,6	89,1
1991.	94,7	99,6	97,0	90,1	94,6	93,9	92,9
2001.	–	–	98,2	–	96,4	97,7	96,5
2011.	–	–	99,2	97,2	–	98,5	98,0

Tabela 1: Opšta stopa pismenosti u Jugoslaviji i republikama 1921–2011, u %²⁹

²³ Jovan Marković, „Regionalno rasprostranjenje nepismenosti u Jugoslaviji“, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 1, br. 1, (1970), 48.

²⁴ N. Boškowska, *op. cit.*, 209.

²⁵ V. Katz, *n. d.*, 52.

²⁶ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948: Stanovništvo po pismenosti*, knjiga V (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1955), XVII.

²⁷ V. Katz, *n. d.*, 57.

²⁸ Podaci za Sloveniju 1991. su iz 1994, za Bosnu i Hercegovinu 2011. iz 2013, za Makedoniju 1991. i 2001. iz 1994. i 2002, za Crnu Goru 2001. iz 2003. i za Srbiju 2001. iz 2002. U podatke Srbije 1991. uračunata je procjena za KiM, Bujanovac i Preševo, kasnije bez KiM.

²⁹ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948: Stanovništvo po pismenosti*, knjiga V (Beograd: Savezni zavod za statistiku (SZS), 1955), XVIII (Jugoslavija i sve republike 1921–1948); *Demografska statistika 1958* (Beograd: SZS, 1960), 25. (Jugoslavija i sve republike 1953); *Popis stanovništva 1961: Školska sprema i pismenost*, knjiga XIII (Beograd: SZS, 1965), XXXIX–XLI (Jugoslavija i sve republike 1961); Proračuni autora na osnovu *Popis stanovništva i stanova 1971*, knjiga II (Beograd: SZS, 1974), 3. (Jugoslavija i sve re-

Tabela 1 pokazuje opštu stopu pismenosti u Jugoslaviji i njenim republikama. Ono što je uočljivo na prvi pogled jeste različita početna tačka. Jedino su Slovenija i Hrvatska imale više od polovine pismenog stanovništva 1921. godine. Pri tome je i razlika između njih značajna. Izrazito loše rezultate su imale Bosna i Hercegovina i Makedonija. Sve bivše republike, međutim, postepeno su se izjednačavale zahvaljujući bržem napretku slabije razvijenih članica. Naravno, pri analizi rezultata treba uzeti u obzir i broj stanovnika, neke unutrašnje društvene razlike, ali i realan problem funkcionalne nepismenosti u novije vrijeme. Adila Pašalić Kreso vezuje ovu vrstu nepismenosti za nesnalaženje u nekim situacijama, kao što je ispunjavanje formulara, čeka, uplatnice, nerazumijevanje uputstva na receptu i drugo. Ovaj fenomen se povezuje sa „siromaštvom i socijalnom ovisnošću“. Njeni podaci pokazuju da čak 20% Evropljana mlađih od petnaest godina ima probleme sa pisanjem i čitanjem, što direktno otežava zapošljavanje. Pojavom interneta i mobilnih telefona značaj dobija tzv. informatička pismenost, što dodatno komplikuje definiciju pismenosti.³⁰ Ono što se ovdje nameće kao krucijalno jeste pitanje organizacije i kvaliteta obrazovanja koje treba da bude čvrst temelj za mnogobrojne vještine i znanja, između ostalog i pismenosti.

---

publike 1971); *Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981.* (Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije (RZS Srbije) i Centar za demografska istraživanja, 1984), 80. (Jugoslavija i sve republike 1981); Proračuni autora na osnovu pojedinačnih rezultata republika (Jugoslavija 1991); *Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991: Rezultati po občinah* (Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1994), 123. (Slovenija 1991); *Statistički ljetopis 2009* (2009), Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (DZS), 2009), 86. (Hrvatska 1991, 2001); *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima* (Zagreb: DZS, 2016), 116. (Hrvatska 2011); Adila Pašalić Kreso, „Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini: Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti“, u: *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, urednik Ivan Cvitković (Sarajevo: ANUBIH, 2017), 102. (Bosna i Hercegovina 1991–2011); Proračuni autora na osnovu *Statistični godišnik 1999* (Skopje: Makstat, 2000), 11. i Aleksandar Stojmilov i Biljana Apostolovska-Toševska, *Socioekonomska geografija na Republika Makedonija* (Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ i PMF, 2016), 58. (Makedonija 1991); Proračuni autora na osnovu *Census of population, households and dwellings in the Republic of Macedonia, 2002, Book V Educational Characteristics* (Skopje: Makstat, 2002), 18. (Makedonija 2001); *Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine: sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore* (Podgorica, Monstat, 2014), 58. (Crna Gora 1991–2011); *Statistički godišnjak Srbije 2000* (Beograd: RZS Srbije, 2000), 47. (Srbija 1991); *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002: Stanovništvo – Školska sprema i pismenost: podaci po opštinama* (Beograd: RZS Srbije, 2003), 16. (Srbija 2002); *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji: Stanovništvo – Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost: podaci po opštinama i gradovima*, knjiga III (Beograd: RZS Srbije, 2013), 104. (Srbija 2011).

³⁰ Adila Pašalić Kreso, „Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini: Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti“, u: *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, urednik Ivan Cvitković (Sarajevo: ANUBIH, 2017), 96. <https://publications.anubih.ba/handle/123456789/54> (pristupljeno 8. 1. 2023).

Godina	Jugoslavija	Slovenija	Hrvatska	BiH	Makedonija	CG	Srbija
1921.	40,0	91,1	55,1	12,8	13,7	19,1	34,7
1931.	43,6	94,2	60,2	16,0	18,3	22,7	37,6
1948.	65,6	97,5	79,0	40,7	46,1	62,9	62,4
1953.	64,2	97,2	77,6	42,9	51,7	55,5	59,5
1961.	71,2	98,1	82,9	52,2	65,4	66,8	67,2
1971.	77,8	98,7	87,1	64,9	74,9	74,4	74,3
1981.	85,3	99,1	91,6	76,7	83,8	84,8	83,1
1991.	91,5	99,5	95,2	83,6	91,8	90,1	88,7
2001.	–	–	97,2	–	94,5	96,1	94,3
2011.	–	–	98,7	95,2	–	97,6	96,9

Tabela 2: Pismenost ženske populacije u Jugoslaviji i republikama 1921–2011, u %³¹

Na osnovu tabele 2 možemo zaključiti da je pismenost žena za šezdeset godina više nego udvostručena. Dostupno obrazovanje poslije Drugog svjetskog rata doprinijelo je tako brzim promjenama. Rezultati Slovenije su impresivni i opravdavaju isključenje pismenosti kao bitnog faktora u popisima nakon 1991. godine. Slovenija je, takođe, imala veoma malu razliku među polovima tokom cijelog 20. vijeka. Pismenost je veoma brzo rasla do 100%. Hrvatska ima lošije rezultate, otprilike jednu trećinu u odnosu na Sloveniju. U odnosu na druge republike, međutim, to su dva do četiri puta bolji rezultati. Hrvatska je tek 2011. dostigla slovenački nivo pismenosti iz 1961, pola vijeka kasnije. Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora su imale ogroman jaz među polovima. Ipak, primjetan je napredak za više od sedam puta. Razumljivo, Crna Gora ima prednost zbog male ukupne populacije. Srbiju sa dvije autonomne pokrajine i Srbiju u užem smislu treba posmatrati kao dva odvojena slučaja. Vojvodina je gotovo bila na nivou Slovenije, a Kosovo je, uprkos napretku, imalo vidljivo loše rezultate. Srbija u užem smislu je imala prosječne rezultate, na nivou Crne Gore. Novija istraživanja se često bave upravo rezultatima po regionima, opštinama i tipu naselja.³² Uzimajući u obzir populaciju, Srbija (oko 7 miliona) i Bosna Hercegovina (oko 4 miliona) imaju najveći problem sa nepismenošću. Ipak, možemo zaključiti da su se do 2011. sve bivše jugoslovenske republike u većoj mjeri izjednačile po ovom pitanju. Problem nepismenosti ženske populacije je vremenom postao manje vidljiv, ali je još uvijek prisutan.

Godina	Jugoslavija	Slovenija	Hrvatska	BiH	Makedonija	CG	Srbija
1921.	59,6	91,1	70,5	30,2	31,3	58,3	59,4
1931.	67,7	94,7	77,5	43,4	46,7	65,8	69,4
1948.	84,6	97,6	90,8	71,3	73,0	86,2	85,0
1953.	85,9	97,5	80,7	78,2	76,7	86,0	85,5

³¹ Izvori identični kao u tabeli broj 1.³² Biljana Radivojević, „Slika nepismenosti u Srbiji“, *Demografski pregled*, 4, br. 16, (2003), 1–3. <https://dds.civicalyst.org/node/4> (pristupljeno: 19. 8. 2022).

1961.	90,1	98,3	93,6	84,0	85,4	90,9	89,6
1971.	92,5	98,9	95,3	89,5	88,8	92,9	91,5
1981.	95,9	99,3	97,5	94,5	94,2	96,6	95,3
1991.	97,9	99,6	98,8	96,6	97,5	97,9	97,2
2001.	–	–	99,3	–	98,3	99,2	98,9
2011.	–	–	99,6	99,2	–	99,4	99,3

Tabela 3: Pismenost muške populacije u Jugoslaviji i republikama 1921–2011, u %³³

Tabela 3 pokazuje bolje početne rezultate u opismenjavanju muškaraca. Na nivou Jugoslavije prosjek je uvijek bio iznad 50%. Do 2011. godine sve republike su bile blizu 100% u ovom aspektu. Njihovo izjednačavanje se desilo ranije u odnosu na žensku pismenost, još 1981. godine. To je zaista značajan progres tokom 20. vijeka na ovom polju.

Postavlja se, na kraju, pitanje da li je masovno opismenjavanje zaista doprinijelo toliko željenoj i očekivanoj promjeni društva? Jugoslavija je nesumnjivo prešla dug put u školstvu i otvorila brojne mogućnosti stanovništvu. Ipak, čini se da je nešto nedostajalo u toj užurbanoj borbi sa zaostalošću, a što se stiče postepenim i sveobuhvatnim obrazovanjem. Jedna od sigurnih posljedica jeste nemogućnost očuvanja pismenosti tokom kasnijeg života. Danas su tu kao faktori i loše navike modernog informatičkog doba. Decenijama ranije, poljoprivredna zemlja razrušena ratom nije imala mnogo izbora.

Regionalni presjek pismenosti u Crnoj Gori

Istorijske okolnosti i loše materijalne mogućnosti zadugo su bile kamen spoticanja u širenju pismenosti u Crnoj Gori. U dugoj borbi za slobodu, od kraja XVII do sredine XX vijeka, teško je bilo razvijati školstvo i raditi na masovnijem opismenjavanju stanovništva. Pored toga, bitni su i sljedeći faktori: slaba razvijenost školske infrastrukture na svim nivoima do sredine 20. vijeka; snažan uticaj religije; različita politika države prema obrazovanju u raznim periodima; mala ekonomska snaga porodice, kao i nazadni stavovi stanovništva prema školovanju djece, posebno ženske.³⁴

U posebnim uslovima života, osnovni vid obrazovanja u Crnoj Gori bila je usmena narodna književnost. Vremenom su imućniji Crnogorci počeli da šalju svoju djecu na školovanje u Rusiju, Tursku, Srbiju, Vojvodinu, Dalmaciju i na Crnogorsko primorje.³⁵ Problem stipendiranja i školovanja učenika iz Crne Gore u inostranstvu postojao je još od polovine 18. vijeka. U tom pogledu značajni su naponi vladike Vasilija, mitropolita Petra I, a i kasnijih crnogorskih vladara. Prvu osnovnu školu formirao je na Cetinju Petar II Petrović Njegoš, 1834. godine. Već 1875/76. godine postojale su 52 osnovne škole sa 3.159 učenika i 62 učitelja, a 1900/01. godine 77 državnih osnovnih škola sa 106 učitelja i

³³ Izvori identični kao u tabeli broj 1.

³⁴ Radovan Bakić i Dragica Mijanović, *Stanovništvo Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka* (Nikšić: Filozofski fakultet Nikšić i Geografski institut Filozofskog fakulteta, 2008), 71–72.

³⁵ Misli se na dio današnjeg Crnogorskog primorja koji je do 1918. bio pod austrijskom vlašću.

4.770 učenika. Na Cetinju je 1903. godine formirano dječije zabavište, da bi se kasnije broj predškolskih ustanova uvećavao.³⁶ Učitelji su bili sa teritorije Habzburškog carstva, bilo Vojvodine, Hrvatske ili Boke, sve do početka 60-ih godina kada pristižu crnogorski učitelji.³⁷

Crnogorsko primorje, koje je tokom istorije bilo pod vlašću Mletačke Republike, Francuske i Austro-Ugarske, znatno se brže razvijalo, pa i na polju kulture i obrazovanja. Osnovno obrazovanje je uspostavljeno relativno rano pod snažnim uticajem religije, a prve srednje škole su se razvile još u 13. vijeku.³⁸ U Kotoru i Perastu se već od početka 17. vijeka otvaraju razne škole za sticanje znanja iz pomorstva, gdje su se školovali mnogi istaknuti pomorci. Krajem 19. vijeka u Boki kotorskoj radi 45 državnih osnovnih škola i 3 privatne sa ukupno 3.027 učenika, što je predstavljalo 78% od prispjele školske populacije.³⁹ Ipak, sve do sredine 20. vijeka najveći broj mladih ljudi u Crnoj Gori nije imao mogućnost školovanja.

Nakon Drugog svjetskog rata na državnom i republičkom nivou se radi na obnovi zemlje i opštem poboljšanju kvaliteta života. Narodna skupština Crne Gore donosi Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede za period 1947–1951. Plan je između ostalog predviđao proširenje obrazovnih ustanova, potpuno ukidanje nepismenosti i pružanje obrazovanja mladima koji se za vrijeme rata nijesu mogli školovati.⁴⁰ Jedan od mehanizama za njegovo sprovođenje bili su organizovani tečajevi. U posmatranom periodu broj ovakvih kurseva na teritoriji Republike Crne Gore značajno se povećao (tabela 4).

Niži obrazovni tečajevi					
Godina	1946–47.	1947–48.	1948–49.	1949–50.	1950–51.
Broj	–	37	7.310	11.220	13.111
Viši obrazovni tečajevi					
Broj	227	460	1.148	1.910	2.630

Tabela 4: Niži i viši obrazovni tečajevi u Crnoj Gori 1946–1951.⁴¹

Crna Gora je 1953. godine administrativno podijeljena na srezove. Stanje u pogledu pismenosti je bilo dosta različito u zavisnosti od konkretnog dijela zemlje. To se vidi iz tabele 5, u kojoj smo posebno naglasili razliku među polovima. Ukupno najviše pismenog stanovništva imali su Bokokotorski srez sa 84,1% i grad Titograd sa 83,5%. Riječ je o urbanim područjima, sa razvijenom

³⁶ Branko Radojčić, *Crna Gora: Geografski enciklopedijski leksikon* (Nikšić: Filozofski fakultet, 2015), 370–371.

³⁷ P. Rovinski, *n. d.*, 197–198.

³⁸ Kotorska gramatikalna škola ili Niža gimnazija.

³⁹ B. Radojčić, *n. d.*, 372.

⁴⁰ Nenad Perošević i Miloš Krivokapić, „Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji (1947–1951)“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, 26, br. 2, (2016), 320. <https://zdjip.si/en/annales-series-historia-et-sociologia-26-2016-2/> (pristupljeno 10. 12. 2022).

⁴¹ Nenad Perošević i Miloš Krivokapić, „Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji (1947–1951)“, *Annales, Series Historia et Sociologia*, 26, br. 2, (2016), 320. <https://zdjip.si/en/annales-series-historia-et-sociologia-26-2016-2/> (pristupljeno 10. 12. 2022).

mrežom škola i dužom tradicijom obrazovanja. Prvenstveno, ovo su bili srezovi sa najboljim socio-ekonomskim uslovima. Najlošije stanje je bilo u Barskom sa 61,1% i Podgoričkom srezu sa 63,9%. Osim teških uslova života koji su snažno uticali na nizak nivo pismenosti u ovim srezovima, značajan je i uticaj tradicije i religije. Otpor roditelja iz tradicionalnih, uglavnom seoskih sredina prema školovanju djece snažno se odrazio na veliku razliku između ženske i muške populacije. U svim srezovima je znatno veći broj nepismenih žena, a najviše vrijednosti ponovo su u Barskom i Titogradskom srezu. Nešto jedva ispod 50% nepismenih žena imali su Ivangradski (Beranski), Pljevaljski i Bjelopoljski srez. Najpovoljniji su rezultati u Bokokotorskom srezu i gradu Titogradu gdje je otprilike svaka četvrta žena bila nepismena. Značajno su drugačiji podaci za muškarce. U okviru jednocifrenih vrijednosti su, osim pomenutih, rezultati Cetinjskog, Durmitorskog, Nikšićkog i Kolašinskog sreza. Tamo je broj nepismenih muškaraca bio nekoliko puta manji u odnosu na žensku populaciju. Sa lošijim opštim rezultatima, razlika među polovima je manja. Ako posmatramo odnos među polovima u okviru pismenog stanovništva, vidimo sličnu situaciju jer je udio žena u toj populaciji i dalje nedovoljan.

Naziv sreza	Pismeni		Odnos pismenih		Nepismeni	
	muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski
Barski	78,7	44,8	61,8	38,2	21,3	55,2
Bjelopoljski	80,7	52,0	58,7	41,3	19,3	48,0
Bokokotorski	95,0	74,6	52,3	47,7	5,0	25,4
Cetinjski	92,0	58,9	55,9	44,1	8,0	41,1
Durmitorski	91,3	65,1	53,9	46,1	8,7	34,9
Ivangradski	79,9	50,4	59,1	40,9	20,1	49,6
Kolašinski	92,0	58,7	55,4	44,6	8,0	41,3
Nikšićki	91,8	60,6	57,9	42,1	8,2	39,4
Pljevaljski	82,8	51,0	60,6	39,4	17,2	49,0
Titograd, grad	94,8	72,4	56,0	44,0	5,2	27,6
Titogradski	85,0	46,1	60,6	39,4	15,0	53,9

Tabela 5: Pregled pismenosti u Crnoj Gori 1953. godine po srezovima i polu, u %⁴²

Na osnovu tabele 6 vidimo da je pozitivan trend širenja pismenosti prisutan tokom druge polovine 20. vijeka. To potvrđuju rezultati sa svih popisa i odnose se bez razlike na sve regione Crne Gore. U periodu 1961–2011, broj nepismenih se smanjio za 86,9% u Središnjoj, 89,2% u Primorskoj, 91,7% u Sjevernoj i za 89,4% u Sjeveroistočnoj regiji. Po popisu iz 1961, najbolje stanje je bilo u Središnjoj, a najnepovoljnije u Sjeveroistočnoj regiji. Kasnije, 2011. godine stanje se djelimično promijenilo, ali je i dalje uočljiv jaz između Primorske i Sjeveroistočne regije.

U Središnjem i Primorskom regionu se nalaze gradovi koji su nosioci privrednih, upravnih i kulturnih funkcija. U njima su se razvili industrija i turizam

⁴² Proračuni autora na osnovu: *Popis stanovništva 1953: Pismenost i školska sprema, podaci za srezove prema upravnoj podeli u 1953. godini*, knjiga IX (Beograd: SZS, 1960), 364–374.

koji su stvorili povoljne socio-ekonomske uslove. Oni su doveli do znatno bržeg i lakšeg širenja pismenosti u odnosu na druge dvije oblasti. U Sjevernoj i Sjeveroistočnoj regiji, osim loših materijalnih uslova života, uticaj tradicije i religije i dalje doprinose slabijem širenju pismenosti. Ipak, u svim regionima u kontinuitetu je prisutan značajno veći procenat pismenih muškaraca u odnosu na žene.

Regioni	Središnji		Primorski		Sjeverni		Sjeveroistočni	
	muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski	muški	ženski
1961.	84,9	15,1	77,8	22,2	79,0	21,0	77,8	22,2
1971.	83,4	16,6	76,5	23,5	78,0	22,0	76,2	23,8
1981.	85,5	14,5	78,3	21,7	83,0	17,0	79,3	20,7
1991.	84,3	15,7	79,5	20,5	85,5	14,5	81,7	18,3
2003.	83,3	16,7	82,7	17,3	86,7	13,3	83,3	16,7
2011.	79,3	20,7	81,0	19,0	84,8	15,2	79,0	21,0

Tabela 6: Pregled pismenosti u Crnoj Gori po polu i regionima, u %⁴³

Na pozitivna kretanja pismenosti u Crnoj Gori uticalo je više faktora: razvoj mreže obrazovnih ustanova svih nivoa i njihova bolja pristupačnost; viši kulturološki nivo kod populacije koji podrazumijeva veću želju za obrazovanjem kod mladih ljudi, ali i promjenu stavova roditelja po pitanju obrazovanja; povećanje potreba na tržištu rada za pismenim i obrazovanim kadrom; promjena načina razmišljanja ženske populacije o ulozi žena u društvu i značaju njihovog obrazovanja, kao i efikasija i sadržajna obrazovna politika države.

Rezultati popisa iz 2011. godine potvrđuju da su se u Crnoj Gori desile krupne promjene u društvu koje su dovele do pozitivnih rezultata. Nepismenost je drastično smanjena na nivou cijele države, ali još uvijek postoje regionalne razlike. Jaz između muške i ženske populacije se smanjio, ali je i dalje prisutan.⁴⁴ U budućnosti država bi trebalo da se usredsredi na potpuno iskorjenjivanje nepismenosti i to kroz organizovanje kurseva u lokalnoj zajednici, propagiranje obrazovanja kao izlaska iz siromaštva, kao i širi program borbe protiv rodne, etničke i društvene diskriminacije.

⁴³ Proračuni autora na osnovu *Statistički godišnjak SR Crne Gore 1975* (Titograd: Republički zavod za statistiku Crne Gore, 1975), 311–312 (za 1961. i 1971); Proračuni autora na osnovu *Statistički godišnjak SR Crne Gore 1983* (Titograd: Republički zavod za statistiku Crne Gore, 1983), 254–255 (za 1981); Proračuni autora na osnovu *Statistički godišnjak Republike Crne Gore 1993* (1993), Podgorica: Republički zavod za statistiku Crne Gore, 1993), 262–263 (za 1991); Proračuni autora na osnovu *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003 – Stanovništvo: Školska sprema i pismenost podaci po opštinama* (Podgorica, Monstat, 2005), 34–53 (za 2003); Proračuni autora na osnovu *Popis stanovništva 2011, Tabela 31: Stanovništvo staro 10 i više godina prema pismenosti po opštinama i polu*, Monstat, <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=535&pageid=322> (pristupljeno 9. 10. 2022), (za 2011).

⁴⁴ Važno je naglasiti da se uglavnom radi o populaciji starijoj od 60 godina ili o pripadnicima romskog naroda.

Zaključak

Upotreba statističkih podataka i regionalna poređenja su korisni jer otkrivaju višestruke veze unutar jednog prostora i vremena. U ovom radu smo pokušali da na taj način povežemo istoriju i geografiju i ukažemo na ogromne mogućnosti ovakvih tema u interdisciplinarnim istraživanjima nauka kao što su antropologija, ekonomske nauke, sociologija i druge. Možemo zaključiti da su faktori koji utiču na razlike u pismenosti složeni, kratkog i dugog trajanja. Oni ponekad ne djeluju u isto vrijeme i sa istim intenzitetom, ali se mogu uočiti pravilnim tumačenjem društvenih promjena. U ovom slučaju razvoj pismenosti je bilo pitanje razvoja države, ali su objektivna ograničenja, kao loša organizacija i finansijski problemi, unaprijed odredili kvalitet opismenjavanja. To, razumljivo, nije slučaj u svim regionima Jugoslavije i Crne Gore. Iako društveno-istorijske okolnosti danas izgledaju manje bitno, samo postojanje tradicije školstva i veće društvene podrške pohađanju škole bez obzira na pol uticalo je u velikoj mjeri na izgradnju drugačijeg mentaliteta i odnosa prema obrazovanju. Uticaj religije, nacionalnosti, politika većinskog prema podređenim narodima na polju jezika i kulture i socijalne uloge muškaraca i žene predstavljaju dominantne faktore. Uz to, siromaštvo je u određenim periodima sprječavalo djecu da pohađaju škole zbog nedostatka radne snage u seoskim područjima. To, ipak, nije pravilo jer je u nekim slučajevima obrazovanje bilo jedini izlaz iz siromaštva. Crna Gora je jedan od takvih primjera gdje su škole i izdržavanje učitelja uglavnom finansirani iz priloga cijelog sela.

U pogledu razlike među polovima stiče se utisak da razvojem školske infrastrukture ovaj problem prilično brzo nestaje. Odnosno, sa školovanjem polako nestaju i te stare predrasude. Osim toga, veoma je bitno što su ljudi iz raznih regiona komunicirali. To je omogućilo sticanje drugačijih iskustava ljudima iz siromašnih djelova i težnje za promjenom. Nedostatak škola i problemi sa organizacijom prosvjetnog rada donekle su usporavali opismenjavanje. Ipak, danas je nepismenost vezana isključivo za zatvorene i siromašne društvene grupe. Da bi se i ovaj problem riješio potreban je pravi pristup države, ali i podsticaj lokalnoj zajednici za uključivanje u moderne društvene tokove.

REFERENCE

- Anić Tomislav, i Vjera Brković. „Akcijski planovi protiv nepismenosti u Hrvatskoj od 1945. do 1970-ih“. *Časopis za suvremenu povijest*, 52, br. 3. (2020), 705–729. DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v52i3.11542>
- Bakić Radovan, i Dragica Mijanović. *Stanovništvo Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka*. Nikšić: Filozofski fakultet Nikšić i Geografski institut Filozofskog fakulteta, 2008.
- Bondžić, Dragomir. „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“. *Andragoške studije*, br. 1, (2010), 91–110.

- Boškovska, Nada. *Yugoslavia and Macedonia before Tito: Between Repression and Integration*. London and New York: I. B. Tauris, 2017. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350989931>
- Georgeoff, Peter John. *The educational system of Yugoslavia*. Washington, DC: US Department of Education and International Education Programs, 1982. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED221454.pdf> (pristupljeno 10. 2. 2023).
- Islami, Hivzi. „Nepismenost u današnjem kosovskom selu“. *Sociologija sela*, 20, br. 77/78, (1982), 219–232. <https://hrcak.srce.hr/file/176809> (pristupljeno 10. 12. 2022).
- Katz, Vera. *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945–1953*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2011.
- Kiss, Tamás T. „A dualizmuskori Magyarország kultúr/Politikai problémája: az analfabétizmus“. *Szín: Közösségi művelődés*, 17, br. 2, (2012), 25–44. https://epa.oszk.hu/01300/01306/00116/pdf/EPA01306_Szin_2012_17_02_aprilis_025-044.pdf (pristupljeno 25. 1. 2023).
- *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948: Stanovništvo po pismenosti*, knjiga V. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1955.
- Marković, Jovan. „Regionalno rasprostranjenje nepismenosti u Jugoslaviji“. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 1, br. 1, (1970), 47–58.
- Mutschlechner, Martin. „Parallel worlds: literacy as a yardstick for development“. Habsburger.net. <https://ww1.habsburger.net/en/chapters/parallel-worlds-literacy-yardstick-development> (pristupljeno: 15. 1. 2022).
- Papić, Mitar. *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*. Sarajevo: IP Veselin Masleša, 1972.
- Pašalić Kreso, Adila. „Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini: Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti“. U: *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*. Urednik Ivan Cvitković, 93–124. Sarajevo: ANUBiH, 2017. DOI: <https://doi.org/10.5644/PI2017.172.06>
- Pejović, Momčilo. *Školovanje crnogorske omladine u inostranstvu 1848–1918*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore i Službeni list Crne Gore, 2000.
- Perošević Nenad, i Miloš Krivokapić. „Prosvjeđivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji (1947–1951)“. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 26, br. 2, (2016), 317–328.
- Radivojević, Biljana. „Slika nepismenosti u Srbiji“. *Demografski pregled*, 4, br. 16, (2003), 1–3. <https://dds.civicalyst.org/node/4> (pristupljeno: 19. 8. 2022).
- Radojičić, Branko. *Crna Gora: Geografski enciklopedijski leksikon*. Nikšić: Filozofski fakultet, 2015.
- Rovinski, Pavle. *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, knjiga IV. Cetinje: Izdavački centar, 1993–1994.
- Troch, Pieter. „Education and Yugoslav Nationhood in Interwar Yugoslavia: Possibilities, limitations and interactions with other national ideas“. Doktorska disertacija. Ghent University, Faculty of Arts and Philosophy, 2012. <http://hdl.handle.net/1854/LU-4267482> (pristupljeno 7. 3. 2022).

MIRJANA MANOJLOVIĆ, MA, PhD Student
Faculty of Humanities and Social Sciences (BTK), University of Szeged
Szeged, Hungary
mirjana.man88@gmail.com

BRANKA MANOJLOVIĆ, MSc, PhD Student, Teaching Associate
Faculty of Philosophy, University of Montenegro
Nikšić, Montenegro
brankabrankica92@gmail.com

REGIONAL LITERACY IN YUGOSLAVIA WITH SPECIAL FOCUS ON MONTENEGRO

Summary

This paper aimed to present the regional differences in literacy between the former Yugoslav republics with special reference to internal discrepancies in Montenegro. Gender gaps took a central place in the analysis. First, we gave a brief historical overview of the various attitudes towards schooling in the Balkan, divided between the great empires. Religion, finance, government policy, and social norms contributed greatly to the results that persisted during the interwar period. After the Second World War, intensive literacy courses for adults and the expansion of school infrastructure created conditions for significant enhancement. Statistics are a basic source of data. They are methodologically compatible and could be beneficial for some further research in this field. Comparisons were made between republics, as well as within Montenegrin regions. The explanation of the gap between the male and female population is based on complex historical and socio-political circumstances that could be the subject of interdisciplinary research in history, geography, sociology, anthropology, economics, etc. These various factors had an intensive and long-term impact on literacy. However, with coexistence in Yugoslavia, the differences between the republics were reduced to such an extent that they almost disappeared at the beginning of the 21st century. The main reasons are the expansion of the school infrastructure, stricter compliance with mandatory school attendance, but also the state's insistence on the importance of education. A similar situation is in Montenegro, where illiteracy persists only in closed and marginalized groups. There, poverty is a dominant factor in illiteracy.

KEYWORDS: Regional literacy, Yugoslavia, Montenegro, History, Geography, Education